

ОЛЬГА КАРАБІНСЬКА

*Тема дипломної роботи: «Епістолярна панорама
літературної доби кінця XIX – початку XX ст.»*

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент Чайковська В. Т.

Літературний процес кінця XIX – початку XX ст. в епістолярній спадщині Михайла Коцюбинського

«Література має щасливу здатність зупиняти мить, повертати минуле» [1; 109]. Особливу роль відіграють при цьому листи, епістолярний жанр. Останнім часом повсюдно зростає увага до епістолярної літератури. Це один із тих виграшних науково-дослідних сюжетів, який допоможе заповнити велику кількість білих плям в українському красному письменстві, повернути рідній літературі цілий ряд самобутніх постатей.

Михайло Коцюбинський «свій літературний смак виробив під впливом європейської літератури» [7; 43], тому і вважав її за зразок для української. «Тепер саме в українській літературі помічається пекуча потреба в перекладі на нашу мову європейських класиків, щоб нам не доводилося (як досі) – зазирати за всьогосвітнім добром до чужої хати» [6; 31].

«Мав тонко розвинений літературний смак, надзвичайну широчінь і толерантність в розумінні художніх явищ. Одно безперемінно вимагав від художника – безумовної ширості, маленької риси нещирості не міг пробачити. Лагідний та ласкавий у всьому, тут ставав суворий» [12; 84] – писав Михайло Могиланський у своїх спогадах про М. Коцюбинського.

В оцінці українського літературного процесу М. Коцюбинський був надзвичайно точним і суворим, вважаючи, що необхідно прагнути піднести своє письменство до європейського рівня. «Вимогливий до себе, нещадно самокритичний, письменник не меншою мірою був вимогливим до колег, не вважав, що треба «підносити до небес» своє, хай і слабе, незріле, провінційне лише за те, що воно «своє», українське... Критерії тут мають бути лише справді європейського рівня» [13; 3].

М. Коцюбинський постійно прагнув до самовдосконалення, тому багато читав, а «це теж потрібно для того, хто сам думає щось писати» [8; 195].

Роль митця в суспільстві він розумів як активного суспільного діяча, що працює для мистецтва, і в низькому рівні української літератури винні самі, тому що «слабо робимо українську культуру». Він писав до М. Жука, який щойно видав першу збірку своїх поезій: «Але ми самі винні... і б'ючи себе в груди, я не раз кажу: мій гріх, мій великий гріх. Не журіться про те, працюйте для штуки – а вже потому все розберуть, усе оцінять» [8; 200]. Письменник вважав, що аби стати справжнім літератором, треба довго працювати над собою. «Щоб писати, треба попереду учитись, учитись і учитись. Є багато на світі учених людей, а поетів мало» [7; 26], – так писав М. Коцюбинський до А. Дуляка, оцінюючи його вірші.

Що ж до ролі мистецтва як такого, то він писав: «... Метою мистецтва має бути звеличення народу в його власних очах; тільки те ідеальне мистецтво, яке тримається реального ґрунту, може дати сучасному людству те, чого воно найбільше потребує – засіб осягнути повноту життя» [5; 104].

Часто в листах М. Коцюбинського знаходимо характеристики літературного процесу кінця XIX – початку XX століття. У листі до Панаса Мирного від 10 лютого 1903 року М. Коцюбинський робить справжній огляд літературного процесу початку XX ст. Він зазначає, що «останніми часами літературний рух на Україні стає помітно жвавішим», про що свідчать «і зріст літературної продукції, і збільшення видавничої діяльності, і розповсюдження української книжки не тільки серед народних мас, але й в інтелігентних сферах» [6; 280]. Не менш вагомим фактом в розвитку української літератури він вважає те, що «як російська, так і європейська критика усе частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги» [6; 280]. Вважав за необхідне розроблювати нові теми, він підкреслював: «Вихований на кращих зразках сучасної європейської літератури, такої багатої не лиш на теми, але й на способи оброблювання сюжетів, наш інтелігентний читач має право сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності, бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, історичних і т. ін.» [6; 280].

З оновленням тематики, вважав М. Коцюбинський, удосконалився і майстерність літераторів. Ф. Приходько підкреслює: «Виступаючи із закликом розширювати тематичні обрії української літератури він ставив перед собою завдання досягти зрушень і в питаннях художньої майстерності» [11; 93].

Ще однією особливістю літератури цього періоду М. Коцюбинський вважав постійний вплив реалізму. Бажаючи видати твори Ольги Кобилянської, він зауважує: «знаючи наші широкі

круги читачів, що ще знаходяться під впливом реалізму і сливе вороже відносяться до модерних напрямків літературних, ми не зважуємося давати такі речі, як Ваше «Тут повинні рожі стояти», яке нам дуже сподобалося» [6; 273]. Далі додає, що «читачів ще треба виховувати, і доводиться робити це обережно» [6; 273], зважаючи на урядові заборони і цензуру.

Письменник відзначав, що українському письменству надзвичайно необхідна дитяча література: «У нас, наприклад, дуже слаба література для дітей, і коли б хто зробив переклад кращих російських творів для дитячої лектури, можна було б видати навіть» [8; 198].

Хоч і вважав, що українську літературу «дуже і дуже» треба б оновити «новими талантами» [7; 32], та все ж вважав її достойною конкуренції з іншими літературами: «... ми хоч і не багаті, а маємо що показати людям» [7; 230].

М. Коцюбинський завжди мав багато задумів, щодо своїх творів, але через постійну роботу, яка відбирала багато часу, не мав змоги працювати на повну силу. Він писав до Василя Лукича: «Офіціальна праця забирає в мене стільки часу (особливо по весні та влітку), що годі вільно зітхнути, не те що листуватися або працювати для літератури. Я, не вважаючи на цілком виношені і в серці і в голові праці не маю змоги перекласти їх на папір, не можу вдовольнити одної з головних потреб мого життя» [6; 36].

В одному з автобіографічних листів М. Коцюбинський писав: «Пишу я дуже мало і ніколи не вдовольняюсь своєю працею. Ще поки обдумую сюжет, поки в уяві моїй малюються люди, події й природа, я почуваю себе щасливим: таке все яскраве, свіже, повне і сильне, що я тремчу од зворушення. Але доволі мені сісти за стіл і взяти перо до рук, як з-під пера усе те виходить блідим, анемічним, безбарвним, мені не стає слів, аби віддати те, що я зараз так сильно пережив. Скінчивши роботу, я почуваю попросту обридження до неї, такою мізерною видається вона мені. Коли б можна було обмежити свою творчість уявою, я був би дуже щасливим. Проте щось сильне тягне мене до літературної праці – і літературі я відданий цілою душею» [7; 43].

М. Коцюбинський був дуже вимогливим до себе і своїх творів. Він постійно був незадоволений тим, що він пише, і як він пише. В листі до М. Горького писав: «Даже Вам, такому большому художнику, знакомо чувство недовольства собой. У меня оно очень развито. Мои рассказы всегда кажутся мне бледными, неинтересными, ненужными даже, и как-то совестно и перед литературой, и перед читателем. Печатаешь – по слабости воли» [8; 91].

Коли писав, навіть не завжди був впевнений, чи подасть цей твір до друку: «От пишу тепер оповідання [«Подарунок на іменини» – О. К.], тема мені подобається, а пишеться дуже погано, неможливо просто, не маю навіть певності, чи надрукую» [8; 173].

Завжди був незадоволений першим варіантом твору, тому часто виправляв або зовсім переписував. Так, М. Могилянський мав перекладати твори письменника російською мовою, а М. Коцюбинський просить: «Коли що вийде з того, я прохав би Вас, перш, ніж друкувати, пересилати переклади мені. Я їх переглянув би, може зробив би деякі авторські зміни в самому тексті. Це дуже корисно, коли передивляєшся свою річ удруге, бо завжди маєш за собою грівів більше, ніж треба» [8; 52].

Перш ніж написати той чи інший твір, М. Коцюбинський завжди довго готувався, збирав матеріали. М. Коцюбинська відзначає, що М. Коцюбинський дуже ретельно, «по-господарському» використовував матеріал спостережень, але письменникові ніколи не було сутужно з ним» [3; 215]. У начерках і записних книжках лишилося багато не використаного у його творах. В. Панченко підкреслює, що «листи М. Коцюбинського можна читати як хроніку його художньої думки, яка постійно "обробляє" той матеріал, який пізніше увійде в тканину його прози» [10; 36].

«Епістолярна спадщина М. Коцюбинського – це ще одне свідчення тієї величезної наукової, політичної, громадсько-організаторської роботи, що її здійснювали наші визначні діячі культури і науки» [2; 289] – зауважує Л. Гісцова. У всіх його листах відчувається турбота про розвиток українського красного письменства, про розвиток української преси, про громадську й освітню роботу в містах України.

М. Коцюбинський разом з Б. Грінченком та М. Чернявським працювали над альманахом «Дубове листя», присвяченим П. Кулішеві. Наприкінці 1903 року він вийшов друком, невдовзі в «Киевской газете» було вміщено рецензію на цей альманах. У рецензії М. Коцюбинського названо талановитим, великим художником, висловлено подяку за організацію, редагування і видання збірника.

Письменник був засновником і головою «Просвіти» у Чернігові. Окрім загальнополітичних умов, що не сприяли «розвоєві подібних товариств» [7; 78], не було й людей, здатних віддано працювати, тому робота в «Просвіті» просувалася дуже мляво. «Українці так довго і уперто деморалізувалися, виявляючи свій патріотизм підписуванням адресів та копійковими жертвами на вінки й панахиди, що втратили здатність до справжньої роботи. Ще на проекти ми багаті і можемо подавати прекрасні, а як доведеться перевести в життя, хоч би й найлегший з них, то виявляється, що нема кому. Той зайнятий, той не вміє, той не хоче, той ухиляється, – і фактично робота звальюється на одного чи двох, які через віщує все повинні могти, вміти, хотіти і мати вільний час. Од цього величезна шкода справі, бо ті один чи двоє не можуть зробити всього, та ще й добре» [7;

84], – нарікав письменник, не знаходячи підтримки ні в урядових колах, ні навіть серед «просвітян».

М. Коцюбинський відіграв значну роль у становленні молодих літераторів. Він організовував «суботи» для письменників у Чернігові. Із чернігівських «субот» розпочалася творча біографія В. Еллана та П. Тичини.

Крім того, часто М. Коцюбинський допомагав молодим літераторам видавати їхні твори.

Як і всі письменники кінця XIX – початку XX ст., М. Коцюбинський гостро відчував потребу у професійній критиці. «Властиво, у нас поважної критики майже нема, і щодо мене, то я цілком на холодну беру, коли мене хвалять або лають. Пишеш через те, що маєш потребу писати, хочеш, щоб вийшло найкраще, – і в тому і своя радість і своє горе» [7; 75] – зазначає автор і додає: «мене завжди сильно обурювала несправедлива і сліпа критика» [7; 75].

В одному з листів до Панаса Мирного він підкреслює, що критика є надзвичайно важливою для письменника: «Признаюсь по щирості – літературний хробак хоч точить мене, а часто-густо насувається питання: навіщо? Чи буде що з моєї праці? Важко працювати без критики, не бадьорить, не підтримує та тиша, що навкруги; трудно йти у темряві навіпацки, не відаючи, що даєш: зерно чи полову? Отож таке прихильне слово, як Ваше, має ще й ту вагу, що надає сили й зваги, будить надію і енергію» [6; 221].

М. Коцюбинський завжди шукав і знаходив митців, «здатних творити нову українську культуру» [3; 234]. Захоплено вітав кожну справжню художню цінність в українській літературі. Схилявся перед Іваном Франком, високо цінував Лесю Українку й Ольгу Кобилянську, Василя Стефаника.

Звістка про хворобу І. Франка так засмутила М. Коцюбинського, що він сам «занедужав і два дні лежав» [7; 90]. У пресі майже не звертали увагу на це, що дуже обурило письменника, він писав до В. Гнатюка: «Мене дивує наша преса: здається, Франко заслужив на те, щоб ним більше цікавились, – можна б щодня подавати звістки про стан його здоров'я. Адже Франків у нас не густо! Боже, які ми ще некультурні!» [7; 89-90].

Сильні, «повні вогню промови» [7; 18] з поеми «Мойсей» справили на М. Коцюбинського сильне враження: «З яким смаком, з яким насолодженням перечитав я її – трудно мені висловити. Ще слухаючи її в вашому читанні, я був захоплений нею, а тепер в цілісності, вона зробила на мене ще більше враження. Сердечно дякую вам... за сей прекрасний, високо поетичний і глибокий твір. Тепер, коли кордон фактично отворений, «Мойсея» побачить і український світ – і се мене радує несказанно» [7; 48].

Творчий доробок та громадська діяльність П. Куліша привертала увагу М. Коцюбинського насамперед тому, що його він вважав велетнем літературного процесу другої половини XIX ст., навколо якого скупчувалися всі найкращі, найталановитіші і найпрогресивніші літературні сили того часу.

Дружніми, доброзичливими були взаємини М. Коцюбинського з Б. Грінченком: і листування, і зустрічі, і запрошення до видавничих справ, і допомога у влаштуванні на роботу, взаємна повага і увага до творчості один одного, її оцінка, радість за успіхи товариша.

В листі до Б. Грінченка письменник повідомляє: «Я з великою приємністю читав в «Зорі» ваш переклад «Вільгельма Телля». Яка чиста мова, який гучний вірш! Другого такого гарного перекладу в перекладній літературі українській я не знаю» [6; 70], – високо оцінюючи його перекладацьку майстерність.

Високу оцінку отримала «Синя книжечка» В. Стефаника: «На превеликий жаль, опріч «Синьої книжечки» я нічого не читав з Ваших писань, але та невеличка книжечка так мене захопила, що я довго носився з нею і не міг заспокоїтись» [6; 259].

Коли В. Стефаник був обраний депутатом австрійського парламенту і зробив велику перерву у своїй творчості, М. Коцюбинський не міг змиритися з «таким довгим антрактом» [7; 110] у його літературній роботі: «Не може бути, щоб Стефаник – наш, а особливо мій, любий письменник, краса нашої анемічної літератури, щаслива оаза – замовк назавжди» [7; 110]. В листі до В. Гнатюка обурювався: «... на чорта нам здалася його політика – нам потрібніші його оповідання» [7; 159].

Неабияке враження на М. Коцюбинського справила повість «Земля» О. Кобилянської, про яку він писав: «я звичайно багато читаю, але признаюся, що давно читав щось таке гарне, таке захоплююче, як «Земля». Я просто зачарований Вашою повістю – все, і природа, і люди, і психологія їх – все це робить таке сильне враження, все це виявляє таку свіжі[с]ть і силу таланту, що од серця дякуючи Вам за пережиті емоції, я радів за нашу літературу. Яка шкода, що ми не можемо мати Вашої повісті на Україні» [6; 272-273]. М. Коцюбинський вітав європейські тенденції в творчості письменниці і говорив: «Я такий щирий прихильник Вашого таланту і Вашого способу писання, цілком європейського...» [6; 291].

М. Коцюбинський вважав В. Винниченка надзвичайно талановитим митцем, тому звертався до нього: «Стежачи за Вашою літературною роботою, я все сподіваюся од вас чогось великого, дужого, що спалахне і заблищить як вогонь на нашому сірому літературному полі. Всі дані на

Вашому боці: молодість, свіжість і «дерзновеніє»; Ваш розмах широкий і знання різних сфер людського життя. Читаючи Ваші роботи я собі кажу: гарно, прекрасно, але він дасть ще щось більше, щось краще, він *мусить* дати» [4; 49].

Отже, Михайло Коцюбинський – це наскрізь оригінальний майстер, новатор у повному розумінні цього слова. Його епістолярна спадщина є неоціненним джерелом для вивчення літературного процесу кінця XIX – початку XX ст. «Важливою складовою частиною всієї літературної спадщини письменника є його епістолярій, найвагоміше першоджерело для рецепції художнього світу митця. Він представляє науковий інтерес не тільки як матеріал для вивчення біографії, але і як оригінальний чинник, у якому відображена вся багатогранність духовного життя письменника, індивідуальні особливості його мислення» [9; 88] – зазначає Г. Мазоха.

Література:

1. Брюгген В. Без листів література неповна // Вітчизна. – 1996. – № 5-6. – С. 109-111.
2. Гісцова Л. Листи М. Коцюбинського до Михайла Грушевського // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Том ССХХІV. Праці Філологічної секції. – Львів, 1992. – С. 289-294.
3. Коцюбинська М. Мої обрії: у 2 т. – Т. 2. – К.: Дух і література, 2004. – С. 213-245.
4. Коцюбинський М., Винниченко В. Листування М. Коцюбинського з В. Винниченком / Вступ, тексти листів та прим. підгот. П.М. Федченко // Радянське літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 37-60.
5. Коцюбинський М. Твори в семи томах. – Т. 4. – Київ: Наукова думка, 1975. – 465 с.
6. Коцюбинський М. Твори в семи томах. – Т. 5. – Київ: Наукова думка, 1975. – 431 с.
7. Коцюбинський М. Твори в семи томах. – Т. 6. – Київ: Наукова думка, 1975. – 312 с.
8. Коцюбинський М. Твори в семи томах. – Т. 7. – Київ: Наукова думка, 1975. – 416 с.
9. Мазоха Г. Епістолярна спадщина і парадигма наукового дослідження // Вісник ЖДУ імені І. Франка – Житомир: РВВ ЖДУ, 2005. – Вип. 24. – С. 88-92.
10. Панченко В. Під сонцем Криму, під сліпучим оком (Крим і українська культура) // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2001. – № 6. – С. 35-38.
11. Приходько Ф. Коцюбинський – новеліст. – Харків: Прапор, 1965. – 289 с.
12. Спогади про Михайла Коцюбинського. – К.: Дніпро, 1989. – 346 с.
13. Сюдюков І. Суспільно-естетичний ідеал очима Михайла Коцюбинського // День. – 2002. – № 215, 22 листопада. – С. 3.